

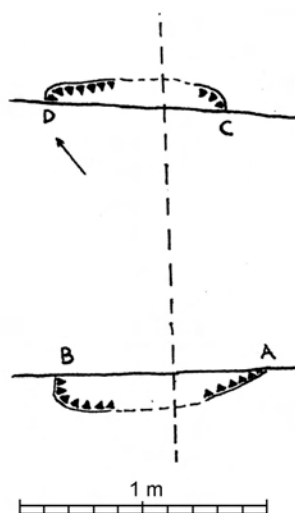
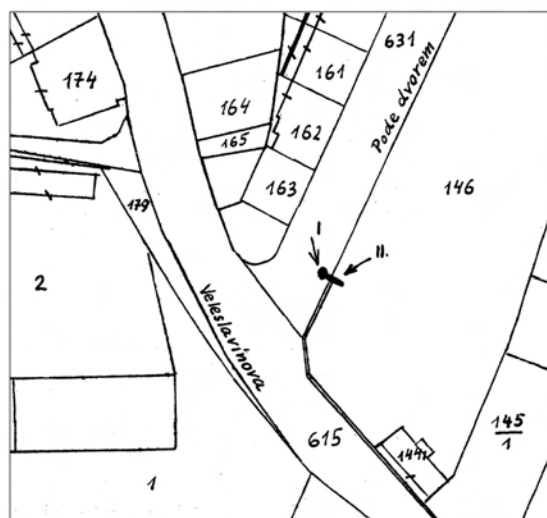
OHLASY, KOMENTÁŘE, DISKUSE

KNOVÍZSKÝ KOSTROVÝ POHŘEB V PRAZE-VEESLAVÍNĚ A INTERPRETACE POHŘBŮ (?) NA SÍDLIŠTÍCH

Jan Bouzek

Knovízský kostrový pohřeb v Praze-Veleslavíně, Pode dvorem 1 (*obr. 1*), není jistě sám o sobě významný a byl aspoň stručně publikován už před lety (*Bouzek 1958*), ale bez ilustrací a bez expertizy J. Chochola.¹ Představuje ovšem vhodný podnět k diskusi o otázce interpretace tohoto jevu.² Z hradeckého sborníku (*Bouzek 2010*) se při lámání ztratila část s poznámkami pod čarou, doplněk přednesený na konferenci v Národním muzeu se svým formátem nevešel do předepsané úpravy publikace a diskuse mezi současnými antropology se snad až příliš vyhýbá pokusům o detailnější závěry na podkladě kosterního materiálu; ukázala až úzkost před nikdy ne stoprocentně prokazatelnými závěry, obavu z kritiky. Tím se také zpochybňují závěry, ke kterým jsme před lety došli s D. Kouteckým (*Bouzek – Koutecký 1980*) na základě analýz J. Chochola (zejm. *Chochol 1954; 1971; 1974*; srov. *Hrala 1971*).

Pak jsem se musel zabývat touto tematikou z řady dalších důvodů (*Bouzek 2007; 2010*), zejména když jsem byl v devadesátých letech kooptován do XXXIII. komise UISPP. Ta vydává sborníky konferencí, shrnující materiál především z východoevropských a balkánských zemí od neolitu až do římské doby.³ Skrze tuto skupinu jsem byl alespoň částečně informován o nedávné velké konferenci v Římě, pořádané tamní univerzitou La Sapienza, kde se velká řada příspěvků dotkla tématu pohřbů na sídlištích z více stran. Zejména byly diskuto-

Obr. 1. Praha-Veleslavín.
Poloha nálezu
a schematický půdorys
objektu zničeného
výkopem. Nahoře:
poloha lokality
na mapě Prahy

- 1 Děkuji srdečně pravěkému oddělení Muzea hlavního města Prahy, mému prvnímu zaměstnavateli, které mi poskytnutím tam uložené dokumentace umožnilo sestavení tohoto příspěvku.
- 2 Příspěvek vznikl v rámci programu rozvoje na FF UK č. P 12: Historie v interdisciplinární perspektivě.
- 3 Vydává XXXIII. komise Union académique internationale des Etudes Préhistoriques et Protohistoriques, předsedou je dnes Valeriu Sirbu z muzea v Tulcea. Srov. z jedenácti publikovaných sborníků zejména poslední: The XIth International Colloquium on Funerary Archaeology „The Necropolises and their Environment (1st millennium B.C.)“. Buzău 2009.

vány příklady ze Středomoří, ale další také z Předního Východu a paralelní studie tu byly předneseny také z jiných částí světa.⁴ O problému lidských obětí je od doby Burkertova Homo Necans (*Burkert 1992*) publikována řada dalších studií (cf. *Lanieri ed. 2007*).

Při obhajobě doktorské disertace Drahomíry Malykové (*Malyková 2009*), při diskusích na dvou konferencích o popelnicových polích a rané době bronzové v Příbrami a Levicích⁵ i jinde v zahraničí⁶ se ukázala převládající skepse co do možnosti výpovědi lidských kosterních pozůstatků. Skepse by ovšem neměla uzavřít cestu k poznávání a dnes bohužel rozšířená věta, že nemáme-li dostatek jistých důkazů i pro omezené, jev zřejmě neexistuje, je chybnou a nepravdivou. V mnoha vědních oborech dochází v dnešní době častěji k pravděpodobným než jistým výsledkům a ty přesto mají svou hodnotu; to by si zasloužila připomenout i evergreen diskuse o knovízské antropofagii, jejíž existence je velmi pravděpodobná. Násilné premortální zásahy na kostrách na sídlišťích jsou v archeologických nálezech z pravěku nepochybné, jakkoli perimortální od časných postmortálních lze sotva odlišit. O antropofagii dnes mnozí pochybují z ideologických důvodů, ale její existence v době bronzové a halštatské je přinejmenším velmi pravděpodobná (*Böhm-Blancke 1958; Hrala 1971; Chochol 1971; 1974; Jelínek 1957; Spurný 1948; Stloukal 1966; Maier 1977; Malinowski 1970; obecně např. již Schroeder 1926*).

Antropologický posudek kostry z Veleslavína od J. Chochola z 16. 7. 1957 uvádí: „Kostra náleží muži poměrně gracilní tělesné stavby s dobře vyvinutým svalovým reliéfem, zemřelému ve stařeckém věku. Zbarvení kostí je žlutohnědavé; zachována je poškozená lebka s dolní čelistí, část obratlů a žeber a části nebo úlomky dlouhých kostí končetin. **Lebka:** mesokranní, orthokranní, tapeinokranní, eurymetopní, chamaeoprosopní, eury-mesénní, chamaeoprosopní (Virchow), chamaerhinní, chamaekonchní. Norma verticalis ovoides až pentagonoides; norma occipitalis střední oblouk s rovnoběžnými až sbíhavými stěnami a dvakrát klenutou bází. Norma lateralis: glabella a arcus středně až silně vyklenuté, čelo ubíhavé až klenuté, záhlaví klenuté, kořen nosu středně hluboký, prominence nosu poměrně malá. Obrys obličeje hranatý, reliéf obličeje dosti plochý. Stavba lebky gracilní, svalový reliéf střední. **Kostra** celkově gracilní, svalový reliéf střední. Tělesná výška střední (asi 166 cm) Hyperplaty-platymetrie, meso-eurycemie. Všechny kosti jsou značně dekalifikovány, exostatická až patologická přestavba obratlů (artikulační plochy těl třetího až pátého krčního obratle rozrušeny, čtvrtý a pátý bederní obratel mají sklon k tzv. rybí páteři). Atlas, podle utváření kloubních ploch, měl vůči epistropheu zvýšenou pohyblivost, která snad vyrovnávala omezenou pohyblivost ostatních krčních obratlů. Na linguální straně alveolární části maxilly je při druhé stoličce vpravo vytvořena zploštělá exostosa velikosti hrachu. Kondyly femuru jsou mírně oploštěny. **Antropologický typ:** určité mongoloidní rysy přiřazují kostru nejspíše k laponoidnímu typu. Je však možno uvažovat i o typu baltickém s mongoloidní příměsí (Michalski), případně turanidním (Liptak). Wankeho metodou zjištěno 37,5 % prvků laponoidních a 29,5 % prvků paleoeuropidních.“

Antropologický posudek spolu s oválnou jámou, v níž byla původně patrně nepoškozená mrtvola uložena, vzbuzuje představu poněkud shrbeného oddaného starého služebníka, kterému se dostalo v jeho otrockém postavení přiměřeného skromného pohřbu; snad i jedna či dvě nádoby, ze kterých se dochovaly ve výkopu větší části, mohly obsahovat nápoj či potravu pro cestu do podsvětí. Jáma byla zaplněna najednou, jak ukázaly oba profily, a její vertikální stěny vznikly patrně intencionální úpravou obvyklého hruškovitého tvaru sila (srov. *Bouzek – Koutecký 1964*). Poškození lebky krumpáčem ukazuje, že ležela na pravém spánku; šířka průkopu i dochované rozměry průměru jámy (140 a 135 cm) vylučují nataženou polohu; kostra ležela tedy na pravém boku, hlavou k severu a obličejem k západu. Takovým skromně pietním způsobem by mohla být pohřbena např. obdoba Odysseova pasáka vepřů (*Finley 1990*).

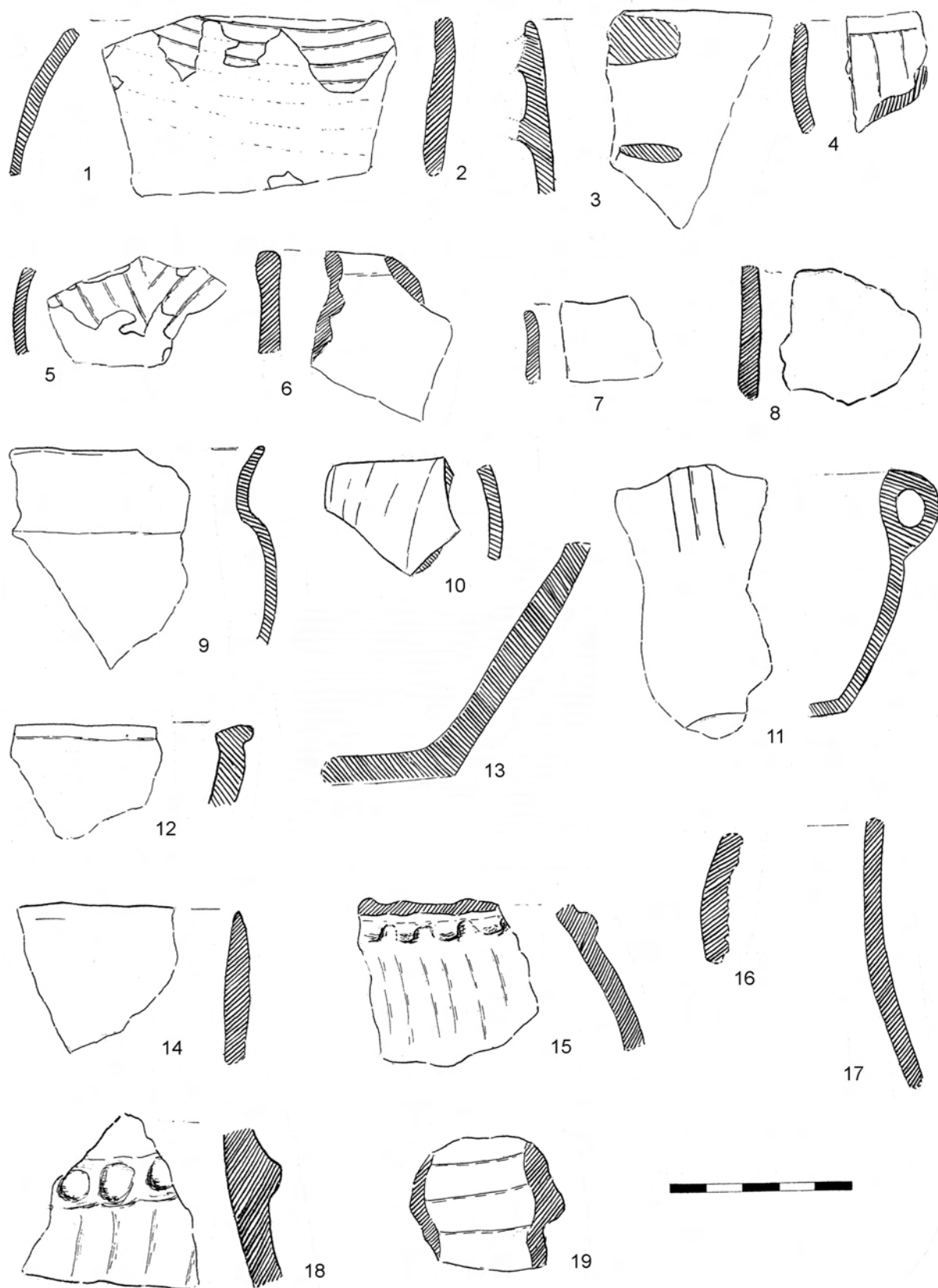
Keramika představuje typický soubor knovízské fáze IV podle autorova třídění (naposledy *Bouzek 2012*), podle Smejtky stupeň Kněževes IVa (*Smejtek 2007–2011*). V obecné chronologii jde o Ha A2, o dobu klimatického optima a největšího rozkvětu knovízské kultury. Vesměs jde o střední a hrubou keramiku; jemné zboží není zastoupené, což může odpovídat sociálnímu postavení pohřbeného.

Keramika (viz obr. 2): 1 a 5 – z podhrdlí téže amfory či etáže, šedočerný leštěný povrch zčásti oprýskán; 2 – z hrnce, p. drsný červený; 3 – okraj s kořeny ucha konického koflíku, p. černošedý pololesklý; 4 – podhrdlí amfory, mělká kanelura, p. šedý; 6 – okraj hrnce, p. tmavošedý; 7 – z okraje etáže či okřínu, p. šedočerný; 8 – z hrnce, p. žlutošedý, drsný; 9 – okraj džbánu, p. šedočerný hladký; 10 – stěna hrnce s rýhami, p. šedý; 11 – část koflíku s uchem, p. šedý; 12 – okraj mísy, p. vně drsný, zevnitř hladký, šedý; 13 – zlomek dna a stěny amfory či etáže, p. šedý; 14 – okraj koflíku, p. žlutošedý; 15, 16, 18, 19 – amf. zásobnice, červenohnědý povrch s prstováním (15 a 18 s přesekávanou lištou); 17 – zlomek hrdla etáže, p. šedý.

4 Sepolchri tra i vivi – Buried among the living. Conference Roma 2006, publ. jako svazek časopisu: Scienze dell'antichità, Storia – archeologia – antropologia 12, 2007–2008, Roma 2009.

5 Příbram: Doba popelnicových polí a doba halštatská, Podbrdsko, Miscellanea 2, Příbram; Levice, podzim 2013.

6 VI. thrácký kongres Târgoviște, Rumunsko, 5. černomořský kongres Bělehrad, obojí září 2013; konference k 20. výročí centra thrácké archeologie v Sofii, listopad 2013, vesměs v tisku.

Obr. 2. Praha-Vešlavín. Keramika z objektu

Druhým podnětem Chocholovy analýzy je rasové určení, opakující se často u J. Chochola u četných knovízských i vzácných lužických koster (*Chochol 1954; 1971; 1974; 1979; Hrala 1971*). Proti střední době bronzové počet obyvatel v severní části střední Evropy prudce vzrostl, výrazný vliv dřevěných a vakovitých nádob na keramiku Br D je nepochybný zejména v lužické kultuře, ale i v jejím jižním sousedství (*Bouzek 1969*) a obojí naznačuje oprávnění úvah o příchodu části populace ze severu, modifikované hypotézy o lužickém stěhování, která může mít oprávněné jádro (cf. *Bouzek 1987*). Do jisté míry to připomene dobu nálevkovitých pohárů.

Pokusíme-li se vrátit k pohřebnímu ritu, pak si připomeňme, že mnohdy a na mnoha místech se pohřbívalo žárově i kostrově současně; v Athénách a v Římě to záviselo pouze na rodinné tradici (*Kurtz – Boardman 1971*). Vcelku si ovšem žárový pohřeb vyžádal vyšší výdaje (jen v dnešní době vyjde levněji) a býval považován za ostřejší hranici mezi světem živých a mrtvých. Dnes máme i česky publikováno několik Knih mrtvých, vedle tibetské a egyptské také indiánské, a obvykle jde v nich o to, aby se mrtvý nezdržoval dlouho mezi oběma světy, neotáčel se a sledoval svou další cestu do svého nového světa posmrtného.

V mladé době bronzové byly kremace vyhrazeny pro lepší, plnoprávné členy komunity; žárové hroby byly vesměs na pohřebištích a solidně vyznačeny, mohylkou či mohylou, kulem, stélou apod. Na jihočeském knovízském pohřebišti v Topělci byl téměř každý hrob označen jinak – kulem, kamenem, shlukem kamenů, a dochovala se i žároviště, lépe známá z Bavorska.⁷

Jak ukazují některé analýzy žárových hrobů z Bavorska (kastel Künzing), ani zvyk sati nebyl neznám (*Röhler-Ertl 1995; Schopper 1995*); v řadě případů tu byla mladá žena spálena spolu s mužem středního či pozdního věku. I uvnitř skupiny žárově pohřbených byly sociální rozdíly. Archeologové je vidí v hrobové výbavě, ale daleko významnější pro tehdejší situaci bylo vyznačení hrobu na povrchu a obřady při pohřbu a po něm, které se v milodarech uložených do samého hrobu projeví jen z malé části.

Pohřby na sídlištích čili intramurální jsou obvykle výjimečnou záležitostí už v Egyptě a Mezopotámii, v Řecku i v Římě bývaly hroby za branami, ale při cestách, a bylo zvykem, že se pocestní u hrobu zastavili a vzpomněli památku zesnulého. Při analýze pohřbů ve městech se obvykle zjistilo, že v dané době nebyla příslušná část města či osady osídlena a kostrové pohřby na dvorcích domů či na podobných místech jsou většinou interpretovány jako výjimečné – jako ukrytí zločinů, šetření na pohřbu otrocka, pohozeného dítěte atp. (*Carafé 2008*). Malé děti v některých kulturách bývaly ovšem pohřbívány na sídlištích. Obvyklý výklad býval, že buďto nebyly dosud plnoprávnými občany, a tedy neměly nárok na správný pohřeb, či že tím byly blízko místu, kde se mohly brzy znovu zrodit anebo prožít v jistém smyslu s rodinou nějakou další existenci (srov. *Bouzek 2007*).

V egejské oblasti bývaly pohřby v osadách v době bronzové velmi výjimečné a nalezené v takovém stavu, že jsou ve své většině považovány za lidské oběti, nikoli za normální pohřby svobodného člověka. Lidské oběti mohly být i v blízkosti domu, ale častěji při nějaké svatyni. Walter Burkert (*Burkert 1992*) a další shrnuli tradice o lidských obětech, k jejichž zastavení vyzval Hospodin Abrahama a Ifigenii pak podle lepší verze příběhu zachránila Artemis. V prvním případě nahradil Izáka beran, ve druhém Ifigenii laň jako náhradní oběti (*Maskaant-Kleibrink 1989; Stoll 1890–1892*). U některých obětí (zajatci po válce, otroci po určitém úkolu) se nevyžadovala dobrovolnost, ale u jiných to bylo považováno za významnější a dobrovolnost oběti předepsána, aby plnila svůj účel (cf. *Lanieri ed. 2007*; pro Skandinávii *Glob 1965*; v literární tradici *Maskaant-Kleibrink 1989*).

V thráckých a dáckých pevnostech byly plochy vyhrazené kultovní činnosti. Na mnohých z nich byly nalezeny podivné „pohřby“ částí těl, násilně usmrčených lidí (*Sîrbu 2003; Sîrbu – Matei – Dupoi 2005*); takové situace jsou obdobné keltským svatyním, z nichž slavná je Acy-Romance v severní Francii. V publikaci o této keltské svatyni a paralelách (*Verger ed. 2000*) je shrnuto mnoho dalších případů krutě zmučených obětí (např. svázaných do kozelce či do jakési dřevěné klece) a svrhnutých do studně či šachty. Podobné „pohřby“ jsou známy dokonce i z galatských měst v Anadolii, jejichž kultura je ve většině jejich stránek prakticky nerozpoznatelná od helénistických národů v jejím okolí (*Strobel 2006, 106–116*). O lidských obětech máme mnoho zpráv i od Germánů (*Thurnwald 1927*). Podobně je tomu se zvykem dělat z lebek poražených nepřátel číše pro slavnostní přípitky (lit. již *Čadík 1927; Želízko 1898*). I řecká mythologie je zná z legendy o válce Sedmi proti Thébám (např. *Schmidt 1890–1892*). Absence takových nálezů v oblastech kyselých půd je dána někdy spíše půdními podmínkami než jinými faktory (*Gedl 1964*). Je ovšem otázkou, zda jinde nebyli takoví lidé pouze pohozeni a jejich těla sežrána psy a divou zvěří, jako na středověkých popravištích.

⁷ Výzkum A. Beneše s J. Bouzkem, J. Fröhlichem a J. Michálkem, později vedený P. Braunem a J. Fröhlichem. K publikaci připravují J. Fröhlich a O. Chvojka.

Masakry na počátku mladší doby bronzové ve Velimi (*Vávra – Šťastný 2004*) a v Cezavách u Blučiny (*Salaš 1997; 2001*) lze interpretovat jako časově jednofázové i jako postupné pobíjení ve větším časovém sledu, a podle mého názoru jako obojí. Existence pohozených koster v jamách ovšem neznamená, že by některé bohaté hroby kostrové byly méně pietní než hroby žárové (*Bouzek 1981*).

I v zemích a civilizacích, kde pohřby archeologicky zcela chybí, kromě relikvií světců, jako např. Buddhových zubů a zubů jeho prvních žáků, nemáme doklady toho, že by byl někdo pohřbíván na sídlišti. Po spálení na hranici býval u hinduistů i buddhistů popel rozptýlen či vhozen do Gangy a mrtvoly nemajetných bývaly přeneseny do džungle k likvidaci šelmami.

Vrátíme-li se tedy do střední Evropy, musíme si připomenout, že velká část osob pohřbených na sídlišťích nese stopy násilného ubití, ať již ukamenování, dekapitace apod. U pohřbů dětí na sídlišťích tomu tak obvykle nebývá, ale tu jsem si přečetl už dávno, že obvyklým prostředkem ochrany obce proti moru či jiným infekčním chorobám bylo ještě na počátku středověku hození dítěte do jámy a zasypání hlínou; takový způsob násilné smrti nezanechává stopy na kostře. Podobným způsobem ještě i Římané v situaci, kdy Hanibal dobýval Řím, v roce 216 př. Kr., hodili do jámy jednoho Řeka a jednu Řekyni, do druhé jednoho Kelta a jednu Keltku a oba páry zasypali. Mnoho se dnes diskutuje o tom, proč lidské oběti šly nakonec dobrovolně: to už je problém Euripidovy *Ifigenie*, Izák o svém chystaném osudu sám nevěděl. O Keltech máme zprávy o tom, že smrt skrze oběť – podobně jako padnout ve válce – vylepšila osud v příští inkarnaci. Ale možná pozůstalé po hrdinovi také nečekalo v životě už nic dobrého, jako ony vdovy ve staré Indii.

Pečlivé pozorování nálezové situace nám může pomoci, abychom tomu systému lépe porozuměli. Zřejmě k různostem obětování patřilo i ono různé uložení oběti, které v „pohřbech“ nalézáme. J. Chochol při rozborech koster z kostrových pohřbů v jamách (*Chochol 1974*) zdůrazňoval, že šlo o těžce pracující jedince, zatímco elitní hroby mohylové kultury obsahovaly jedince nezatížené těžkou prací.

Antropologové se dělí – jako u jiných oborů – na ty, kdo jsou ochotni vidět více či méně. Ti první jsou pak těmi druhými kárání, že nejsou opravdovými vědci, ale ti druzí zase mohou mít tendenci co možná vidět méně, než je možné spatřit.

U foinických tofetů je diskuse a její různé závěry také odvislá od heideggerovského *Stimmung* příslušného badatele či badatelky. Dříve se soudilo, že prvorozenec musel být obětován, že na něho mělo božstvo právo (Abrahamův prvorozený byl Izák), a tak to také zpropagoval ve veřejnosti už Flaubert v *Salambo*. Jiní, zejména v nedávné době, soudí, že to byl už v Kartágu také zcela výjimečný zvyk a že obětování v tofetech byly pouze mrtvě narození novorozenci. Heideggerovské *Stimmung*, naladění, je často problémem i v interpretaci v našem prostředí. Kdo chce raději klidné, mírné vysvětlení svého objevu, bude mít tendenci dramatické co možná omezit. Kdo má rád krvavé historie, bude drammatizovat.

Ve většině případů jsou pohřby na sídlišťích anomálií, sotva se týkají těch lepších, ale spíše vždycky chudáků, kteří si ještě dnes zaslouží náš soucit.

LITERATURA

- Böhm-Blancke, G. 1958: Höhlen, Heiligtümer, Kannibalen. Archäologische Entdeckungen in Kyffhäuser. Leipzig.*
- Bouzek, J. 1958: Knovízský kostrový pohřeb v Praze XIX-Veleslavíně, Archeologické rozhledy 10, 117–119.*
- Bouzek, J. 1969: Zwei Hypothesen zu den Anfängen der Lausitzer Kultur. In: Beiträge zur Lausitzer Kultur. Dresden, 25–29.*
- Bouzek, J. 1981: Knovízské kostrové hroby v kamenných skřínkách, Praehistorica 7 (Varia archaeologica 2), 123–126.*
- Bouzek, J. 1987: Die Lausitzer Wanderung und die Südgrenze der Lausitzer Kultur in Böhmen. In: J. Hrala – E. Plesl (edd.), Die Urnenfelderulturen Mitteleuropas. Symposium Liblice 1985. Praha, 181–187.*
- Bouzek, J. 2007: Dětské oběti v tradicích a mythologiích a dětské kostry v jamách v době bronzové a halštatské, Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV 42, 11–15.*
- Bouzek, J. 2010: Co asi znamenají pohřby na sídlišťích? In: Hroby, pohřby a lidské pozůstatky na pravěkých a středověkých sídlišťích. Živá archeologie – Supplementum 3. Hradec Králové, 3–6.*
- Bouzek, J. 2012: Chronologie knovízské keramiky, Archeologie ve středních Čechách 16, 239–246.*
- Bouzek, J. – Koutecký D. 1964: Knovízské zásobní jámy, Archeologické rozhledy 16, 27–43.*
- Bouzek, J. – Koutecký D. 1980: Mohylové a knovízské kostrové „pohřby“ v jamách ze severozápadních Čech, Památky archeologické 71, 360–432.*

- Burkert, W. 1992: *Homo necans*. München (2. vydání).
- Carafe, P. 2008: Uccisioni rituali e sacrifici umani della topografia di Roma, *Scienze dell'antichità, Storia – archeologia – antropologia* 12, 2007–8, II, 667–704.
- Čadík, J. 1920: *O čarovné moci lidské hlavy*. Praha.
- Finley, M. I. 1990: *The World of Odysseus*. New York.
- Gedl, M. 1964: *Skeletowy obrządek pogrzebowy w kulturze lużyckiej*. Kraków.
- Glob, P.V. 1965: *Mosefolket*. Kopenhagen (česky *Lidé z bažin*, 1972).
- Hrala, J. 1971: Komentář k Chocholově studii o sídlištních pohřbech knovízské kultury, *Památky archeologické* 62, 358–363.
- Chochol, J. 1954: Lidské kosti z knovízských jam v Břešřanech, *Archeologické rozhledy* 6, 751–752, 769–776, 833–834, 839–840.
- Chochol, J. 1971: Antropologická problematika kostrových hrobů knovízské kultury v Čechách, *Památky archeologické* 62, 324–358, 360–363.
- Chochol, J. 1974: Kostrové materiály knovízské kultury ze severozápadních Čech, *Crania Bohemica* 2, 1–31.
- Chochol, J. 1979: Kosterné nálezy ze sídlištních jam knovízské kultury v severozápadních Čechách, *Památky archeologické* 70, 21–41.
- Jelínek, J. 1957: Antropofagie a pohřební rítus na podkladě nálezů z Moravy a okolních území, *Časopis Moravského muzea B* 42, 85–130.
- Kurtz, D. C. – Boardman, J. 1971: *Greek Burial Customs*. New York.
- Lanieri, N. ed. 2007: *Performing Death, Social analysis of funerary traditions in the ancient Near East and Mediterranean*. Chicago.
- Maier, R. A. 1977: Urgeschichtliche Opferreste aus einer Felsspalte und einer Schachthöhle der fränkischen Alb, *Germania* 55, 21–32.
- Malinowski, T. 1970: Problème du cannibalisme parmi la population de la civilisation lusacienne en Pologne. In: *Actes du VIIe congrès international UISPP Prague 1966*. Prague, 722–726.
- Malyková, D. 2009: *Nálezy lidských kosterních pozůstatků na sídlištních mladší a pozdní doby bronzové ve středních Čechách*. Nepsaná disertační práce FF UK Praha.
- Maskaant-Kleibrink, M. 1989: The stuff of which Greek heroines are made, *Bulletin Antieke Beschaving* 64, 1–49.
- Röhler-Ertl, O. 1995: Anthropologische Befunde aus urnenfelder- und hallstattzeitlichen Gräbern von Künzing-Ost und Deggendorf-Nattenberg, Ldkr. Deggendorf, Niederbayern. Mit Interpretationen und Anmerkungen für den Gäuboden. In: F. Schopper, *Das Urnenfelder- und hallstattzeitliche Gräberfeld von Künzing, Ldkr. Deggendorf (Niederbayern)*. Bonn, 147–190.
- Salaš, M. 1989: Der gegenwärtige Forschungsstand der Untersuchungen auf der jungbz. Höhenfundstelle Cezavy bei Blučina. In: *Studia nad grodami epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie środkowej*. Wrocław etc., 113–130.
- Salaš, M. 1997: Neue UFZ Depotfunde von Cezavy bei Blučina (Mähren), *Das Altertum* 43, 3–20.
- Salaš, M. 2001: Blučina, okr. Brno-Venkov, *Přehled výzkumů* 43, 111–112.
- Schmidt, T. 1890–1892: Tydeus. In: H. Roscher (ed.), *Reallexikon der griechischen und römischen Mythologie* II, 1. Leipzig, 1388–1404.
- Schopper, F. 1995: *Das Urnenfelder- und hallstattzeitliche Gräberfeld von Künzing, Ldkr. Deggendorf (Niederbayern)*. Bonn.
- Schroeder, O. 1926: Kannibalismus. In: M. Ebert (ed.), *Reallexikon der Vorgeschichte* 7. Berlin, 207–212.
- Strobel, K. 2006: Galatien, die Galater und die Poleis der Galater, *Historische Identität und ethnische Tradition, Eirene* 42, 89–123.
- Șîrbu, V. 2003: *Arheologia funerară și sacrificial – terminologie unitară*. Brăila.
- Șîrbu, V. – Matei, S. – Dupoi, V. 2005: *Incinta dacică fortificată Pietroasa Mică (Gruiu Dării) II*. Buzău.
- Smejtek, L. 2007–2011: *Osídlení z doby bronzové v Kněževsi u Prahy*. Praha.
- Stoll, W. 1890–1892: Iphigenia. In: H. Roscher (ed.), *Reallexikon der griechischen und römischen Mythologie* II, 1. Leipzig, 298–305.
- Spurný, V. 1948: Kostrové pohřby v knovízské kultuře, *Památky archeologické* 43, 13–20, 136.
- Stloukal, M. 1966: Posudek o anthropologickém materiálu z Lovčiček, *Časopis Moravského muzea – společenské vědy* 51, 96–98.
- Thurnwald, R. 1927: Menschenopfer. In: M. Ebert (ed.), *Reallexikon der Vorgeschichte* 8. Berlin, 143–154.
- Tihelka, K. 1969: *Velatice culture burials at Blučina. Fontes Archaeologici Pragenses* 11. Prague.
- Vávra, M. – Štastný, D. 2004: Dvacet let výzkumu Skalky u Velimi, okr. Kolín (jedna situace, několik výkladů). In: *Popelníková pole a doba halštatská. Příspěvky z VIII. konference, České Budějovice 22.–24. 9. 2004*. Archeologické výzkumy v jižních Čechách – Supplementum 1. České Budějovice, 541–554.

Verger, S. ed. 2000: Rites et espaces en pays Celte et Méditerranéen. Rome.

Želízko, J. V. 1898: O upotřebování a zdobení lidských lebek v době předhistorické s ohledem na dobu nynější, Časopis Vlasteneckého spolku muzejního Olomouc 15, 10–18.

THE KNOVÍZ CULTURE SKELETON GRAVE IN PRAGUE-VEESLAVÍN AND SIMILAR “GRAVES”

This skeleton grave at Prague-Veeslavín is good starting point for discussion on the problem much studied in recent years. Here can be mentioned the UISP commission for funeral archaeology, and the Rome conference on burials in settlements, besides more general studies based on Mediterranean (Kurtz – Boardman 1971) and Near Eastern finds and literary sources. Human sacrifices are studied by many in their various aspects, including the sati rite (Röhler-Ertl 1995) and sacrifices of children (Bouzek 2007 with bibliography). Human sacrifices in sanctuaries situated close to settlements are well attested with Celts, Dacians and Germanic tribes (Glob 1965; Thurnwald 1927; Verger ed. 2000; Sirbu – Matei – Dupoi 2005); even with the Galatians (Strobel 2006, 106–116). Pre-mortal mutilation connected with killing is well attested among archaeological finds from various parts of Central Europe; less certain but very probably is the anthropofagy, too (Böhm-Blancke 1958; Hrala 1971; Chochol 1971; 1974; Jelinek 1957; Spurný 1948; Stloukal 1966; Maier 1977; Malinowski 1970; already Schroeder 1926). It remains, however, the question whether in other cultures with less traces of this kind the executed or sacrificed people were not just left on the surface and destroyed by dogs and wild animals, while some killing – like throwing into a pit under heap of earth or drowning – leaves no traces on the skeletons.

From Celtic and Germanic mythologies, different kinds of human sacrifices specific for some divinities are known. Even modest burial may show that the soul of the sacrificed person should be kept quiet and rewarded. It must be remembered that many civilizations, like Hindu, have burial customs which leave no archaeological traces.

There is a long discussion nowadays on whether human sacrifices were deliberately accepted by victims or not, as in Egypt or the Ur graves in Mesopotamia, as discussed on the eve of modernity by Euripides' Iphigenia, and the hope in better rebirth with the Celts or the paradise expectation of suicide bombers of our days show that sometimes it was so.

But many skeletons in pits apparently died natural death; they were probably low-class persons or those not belonging to the community (slaves, thetes). Many of them show – against those buried in well-equipped skeleton graves – that they were working hard during their lifetime (Chochol 1974, 1979). Sacrificing of women and children were less brutal, as they were not able to defend themselves.

Some anthropologists notice more traces of violent acts, other find them doubtful. We should listen to both and carefully weight their arguments, also in the racial classifications. Peter Warren had many problems with the citizens of Knossos after publication of cannibalism whose object were children, while the human sacrifices found by J. Sakelarakis at Arkhanes and by Cr. Stampolides at Eleutherna were admired by the public.

Also the explanation of Phoenician tophefts depends largely of the Heidegger's Stimmung of the author. Who likes more dramatic events, would interpret the evidence otherwise than who prefers peaceful and quiet world. Burials in settlements are mainly a kind of anomaly; they hardly concern the elite, more likely the fate of the poor and unhappy, so we should rather feel compassion with their fate.

Fig. 1. Prague-Veeslavín. Location and plan of feature.
Location on a map of Prague

Fig. 2. Ceramic finds from feature

(English by J. Bouzek)